

הפלי"ם: שרת ומוביל במאבק ההעפלה

אליעזר טל

הרצאה שהוזמנה לכנס ציון "50 שנה להעפלה" שהתקיים בבית החייל בחיפה ביום 20.10.1997

בשנים האחרונות התפרסמו מחקרים רבים וטובים המטפלים ביסודיות במגוון רחב של נושאים המתייחסים להעפלה בכלל ולזו שהתרחשה אחרי מלחמת העולם השנייה בפרט. די אם נזכיר את הספר "תולדות ההגנה", את סדרת הפרסומים החשובים של העמותה לחקר מערכות ההעפלה על שם שאול אביגור וכן מחקרים אחרים שיצאו לאור כגון הספר "ספינות המרי" [נחום בוגנר]. התפרסמו גם מחקרים מיוחדים שתיארו את מעלליהן של קבוצות שונות שפעלו במסגרת ההעפלה כגון: הגדעונים, 'החבורה' – יוצאי הצבא הבריטי, המתנדבים מארצות הברית, ועוד. אולם בכל האוסף הגדול ומגוון זה לא תמצאו פרסום של מחקר אחד ראוי לשמו, שעניינו הוא הפלי"ם כיחידה ארגונית אחת על כל מרכיביה השונים. אמנם פה ושם יש התייחסות לפלי"ם במחקרים אלה אבל היא שולית ואינה ממצה את תפקידיה ופועלה של יחידה זו. מתקבל איפה מצב מוזר שמרכיב חיוני בהצלחת האפוס הגדול של ההעפלה, שהיה גם מאד משמעותי בהקמת חיל הים והישגיו במלחמת העצמאות, עדיין לא נמצא לו מקום בספרות המחקרית ההולמת את ייחודו ותרומתו ההיסטורית.

סקירה זו לא יכולה ולא נועדה לבוא במקום פרסום מחקר היסטורי מקיף על הפלי"ם. בדעתי על כן להתרכז רק במספר מאפיינים של הפלי"ם במגמה להבליט את ייחודו כיחידה מיוחדת ואת תרומתו למאבק ההעפלה. בעשותי כך ודאי אומר גם דברים שידועים היטב לרבים מאתנו. במקום להתנצל על טרדה זו אצטט אמרה של הפיזיקאי הנודע אנריקו פרמי שאמר: "לעולם אין אנו רשאים להקל ראש בתענוג שהוא מנת חלקנו שעה שאנו שומעים דבר שכבר ידוע לנו."

לניסיונות להקים יחידות ימיות ב"הגנה" היסטוריה ארוכה שתחילתה עוד בשנות השלושים, כאשר אורגנו והגיעו ארצה ספינות המעפילים הראשונות. המשכם בשיתוף הפעולה עם הבריטים במלחמת העולם השנייה שהסתיים באסון הכ"ג במאי 1941 בו אבדו ממיטב הימאים שהיו אז בשרות ה"הגנה". בשלהי מלחמת העולם השנייה רווחו במפקדת ה"הגנה", 'במוסד לעליה ב' שהוקם באופן פורמאלי כבר בשנת 1939 ובמטה הפלמ"ח, הערכות שצפויים מאבקים מדיניים ואלי גם צבאיים נגד הממשלה הבריטית וגזרותיה לאיסור העלייה היהודית ארצה. הערכות אלו הביאו את מטה הפלמ"ח ליזום ולחדש את הפעילות הימית כבר בראשית 1943 כאשר התקיימו שני הקורסים הראשונים למפקדי סירות בקיסריה. יוצאי קורסים אלה שימשו יסוד להקמת המחלקה הימית בסוף 1943. מחלקה זו גדלה והתרחבה ובאפריל 1945 התגבשה לפלוגה מיוחדת במסגרת הגדוד ה-4 של הפלמ"ח, היא פלוגה י' - הפלי"ם שהוא קיצור של פלמ"ח-ים. בספר הפלמ"ח שיצא לאור בשנת תשי"ג (1953) אנו מוצאים הגדרות לתפקידים שנועדו ליחידה הימית והם:

- א. ביצוע העפלה: החל מהובלת ספינות מעפילים וכלה בהשטת סירות להורדת המעפילים בחוף.
- ב. חבלה ימית: הכשרת חבלנים ימיים לחבלה בכלי שייט בריטיים המנסים להפריע להעפלה.
- ג. תובלה ימית: הפעלת כלי שייט להסעת יחידות אספקה ותחמושת במקרה שדרכי היבשה יהיו נתונים לפיקוח בריטי עוין או במקרה של תוקפנות ערבית על דרכי התחבורה היבשתיים.
- ד. יחידות נחיתה, יחידות רגלים מאומנות בכלי שייט חופיים ובעלות יכולת נחיתה בחוף האויב תוך כדי קרב.

הגדרות אלה נוסחו כנראה לאחר מעשה ואני מסופק אם היו קיימות בעת הקמת היחידה הימית. מכל מקום לא מצאתי מסמך כלשהו שזמנו לפני 1948 המאשש הגדרות אלה. גם ניסיוני האישי אינו תומך בנוסחאות אלה. בפועל אנו מוצאים שהייתה התמקדות של הפלי"ם בנושא הימי של העפלה. רק מאוחר יותר התפתחה בהדרגה החבלה הימית בתגובה לסגר הימי שהבריטים הטילו על חופי ארץ ישראל. סגר זה היה המכשיר העיקרי של הבריטים – 'הסיור הפלסטיני' - במלחמתם בהעפלה והרצון שגבר עם הזמן לפעולה נגד מערכת הסגר על שלוחותיה השונות, הביאה להתמסדות הראשונה של החבלה הימית כיחידה מבצעית במסגרת הפלי"ם [לימים, שייטת 13]. זה היה בסוף 1945 ובראשיתה מנתה היחידה, הידועה גם בשם ה"חוליה", לא יותר מחמישה לוחמים.

לעומת זאת עד למלחמת העצמאות הייתה הנחתת כוחות מהים במגמה להשיג מטרות צבאיות רק מושג כללי וערטילאי, שמעט מאד חשבו עליו וכלל לא נערכו למימוש. הפרופיל המקצועי של איש הפלי"ם נבנה משלוש המשימות שהוא צריך היה למלא במסגרת תפקידו בהעפלה:

א. הלינוי הוא מושג שהפלי"ם ירש מפעילות ההעפלה בשנות השלושים ומשמעותו היא שלכל כלי שייט המוביל מעפילים לארץ ישראל צריך שיהיה מפקד ישראלי – "המלווה" – שמשמיתו הייתה להביא בביטחון מרבי את ספינת המעפילים על כל נוסעיה לחוף ארץ ישראל. צריך שלמלווה יהיה ידע ימי מקצועי על מנת שיוכל לבקר ולפקח על הצוות הימי המשיט את כלי השייט ובמידת הצורך בהתאם לנסיבות לפקד ישירות על הצוות בכל הקשור בהפלגת הספינה. אחריותו של המלווה גם כללה את הניהול התקין של החיים בספינה: חלוקת מזון ומים, היגיינה ובריאות, ניקיון ועוד. מחודש אוגוסט 1946 מאז החלו גירושי ספינות המעפילים מחופי ארץ ישראל לקפריסין, נוספה למלווה משימה חדשה והיא אחריות לארגון ופיקוד על התנגדות המעפילים לגירוש.

ב. העלאה והורדה של מעפילים לספינות וזאת בכל אותם המקרים בהם הנסיבות לא אפשרו שפעולה כזאת תבצע בנמל מוגן או במזח המותאם לכך בים הפתוח. במקרים כאלה תנאי הפעולה הפיזיים עלולים להיות קשים ומאד לא בטיחותיים מאחר והביצוע צריך להיעשות בהסתר ובליילה. המיומנות הימית של אנשי הפלי"ם צריכה הייתה על כן לאפשר להם להעלות או להוריד לספינות – גברים נשים וטף – בחשיכה ובאזורים דלילי אוכלוסין וחופים רדודים ולא מוגנים מפני גלי חוף, באמצעים פשוטים ככל האפשר שלא יעוררו תשומת לב ושקל יהיה להסתירם במהירות. הפעולה הייתה חייבת להסתיים בהקדם ולפני עלות השחר. ואמנם ההכשרה הימית בעבודת חופים שעברו אנשי הפלי"ם אפשרה להם לאלתר ולפתח דרכים מקוריות של העלאת מעפילים לספינות בתנאים קשים ומיוחדים, כדוגמת השימוש בסירות גומי מתנפחות המשייטות בכוחם של המעפילים עצמם לאורך כבל שחובר בין הספינה לחוף. ואם מישהו מפקפק שזו הייתה מציאות ולא דמיון פרוע ראוי שיבחן את שהתרחש במטה-פונטו שבדרום איטליה במולה די בארי בדרום-מזרח איטליה ובבוליאסקו ("הארמון") שבריביירה האיטלקית – כולן נקודות חוף מהם הפליגו אלפי מעפילים שעלו לספינותם בשיטה זו.

ג. השטת ספינות קטנות ובינוניות היה ידע חיוני בסל המיומנות שעל הפלי"מניק היה לרכוש וזאת לאור האפשרות שהנסיבות תחייבנה שהצוות המשיט את ספינת המעפילים יהיה כולו או חלקו ישראלי. ידע כזה גם נדרש היה בשעת רכישת כלי שייט לספינות מעפילים וכן בעת ההכנות הרבות שצריך היה לבצע בהן לקראת מסען ארצה. היה ברור שידע עיוני בלבד ללא ניסיון מעשי לא יספיק ולכן אנו מוצאים שכבר בשלב הראשון לקיומו של הפלי"ם נשלחו כמה מאנשיו לעבודה באוניות [בעיקר של חברת "עתידי"], לשם צבירת ניסיון שלא ניתן היה לרכשו בבסיסי האימונים שלו.

תכנון מערכת ההדרכה של הפלי"ם הסתמך על פרופיל זה של תפקידים שאנשיו היו צריכים למלא. האימון היסודי שאותו עברו כל אנשי הפלי"ם היה בקורס מפקדי סירות שנמשך כ-3 חדשים. בבית ספר יסודי זה לימאות התחשלו אנשי היחידה בעבודת הים. היו אלה קורסים קשים שדרשו ממשתתפיהם מאמצים גופניים ונפשיים גדולים. נוסף להכרת הים, להשטת כלי שייט קטנים, לניווט חופי, למטאורולוגיה ותחזוקת משק ימי, נערכו הפלגות רבות לשם הכרת החופים ותנאי מזג האוויר המיוחדים לחוף הארץ. את האימון המתקדם הקנה קורס החובלים (קציני-ים) אליו הגיעו חניכים בוגרי הקורס למפקדי סירות. קורס החובלים בחלקו הימי הקנה למשתתפיו ידיעות עיוניות המקבילות לידיעותיו של קצין שני בצי הסוחר. השתלמויות מעשיות לתקופות קצרות, נערכו מדי פעם על ספינות דייג או ספינות לימודים. ההוראה בקורסים אלה, שבוצעה בטכניון בחיפה, נעשתה בשיתוף עם מורים מבית הספר הימי והמקצועי שלייד הטכניון בחיפה. נוסף על הלימוד הימי נסקרו בקורסים בעיות ההעפלה וארגונה [כגון תכנון המתקנים הדרושים להובלת אנשים] והם נמשכו כ-5 חדשים.

בסיסי היחידה נמצאו ביישובים שלאורך החוף. הבסיס המרכזי לאימונים ימיים היה בקבוץ שדות-ים (קיסריה). ציוד היחידה כלל כמה סירות חתירה ומפרש (ירושת הקורסים של הכ"ג) וסירות מנוע קטנות. תנאי המחותרת וקשיים תקציביים לא אפשרו רכישה והחזקה של כלי שיט גדולים. לצרכי אימונים ופעולות – לפי הדרוש – נחכרו לזמן מה ספינות דייג וספינות קטנות. בדברים אחדים הייתה היחידה בפלמ"ח שונה מקודמותיה ב"הגנה". אחד ההבדלים היה משך השרות וצורתו. אנשי היחידה גויסו לתקופה של 3 שנים לפחות שרתו ברציפות וכל זמנם מוקדש היה לפעילות ביחידה. יתרונה של שיטה זו הייתה ביכולת להעלות את רמת האימונים של אנשיה ולעצבה כיחידה צבאית. היא אפשרה לקיים הכשרה סדירה ומחזורית של צוותי מדריכים ומפקדים והעמידה על ידי כך בסיס פיקודי רחב ליחידה, שהגדיל את כושר הקליטה וההתרחבות שלה. והחשוב מכל: היחידה הייתה כוח הנכון בכל עת לפעולה.

עם המתנדבים ליחידה הימית נמנו בחורים מהימאות האזרחית לכל סוגיה, חניכי תנועות הנוער הימיות, בוגרי בית הספר הימי, מגויסי הצי הבריטי בימי מלחמת העולם וגם בחורים שלא הכירו את הים קודם לכן. מקור חשוב למתנדבים היו פלוגות הפלמ"ח האחרות. נוסף על ההשתלמות באימון הימי קבלו אנשי היחידה הימית גם אימוני חיל רגלים אינטנסיביים לפי מתכונת אימוני הפלמ"ח והוכנסו לאורך חיים ולמשטר צבאי כפי שהיו מקובלים אז בפלמ"ח. בעיקרו של דבר היה הפלי"ם חלק אינטגרלי של הפלמ"ח ולפיכך, לא היה הבדל עקרוני בין המשטר, הנוהג והאווירה ששררו בפלי"ם לבין אלה שהיו ביחידות הפלמ"ח האחרות. גם בגישה לחינוך הימאים ולעיצוב דמותם כלוחמים לא היה הבדל. מאידך, השוני בתפקידים ובאמצעים האופרטיביים של הפלי"ם, טבעו בו חותם מיוחד. הטיפוס שעוצב ו"הרוח" שהתגבשה בפלי"ם הייתה בעלת גוון עממי ושונה במקצת מזה של כלל אנשי הפלמ"ח.

האימון היבשתי והאימון הימי האינטנסיבי פיתחו טיפוס של לוחם שהוא מיזוג של איש-ים ושל לוחם יבשה. היחידה הצטיינה באווירה הלימודית שבה וברצון להעמיק ולהרחיב את הידיעות המעשיות והעיוניות שבעבודת הים. איש הפלי"ם היה לא רק איש-ים ולוחם יבשה אלא גם מין צירוף של איש מקצוע ולוחם. מראשית קיומו של הפלי"ם חונכו אנשיו כאמור לעיל לעבודת ההעפלה. רבים מהמתנדבים ליחידה באו אליה רק משום שתפקידה היה העפלה. אנשי היחידה ראו בהעפלה לא רק מבצע הכרחי ליישוב או למדיניות הציונית, אלא קודם כל שליחות אנושית. הרגשה זו שהייתה נחלת הכלל בפלי"ם קבעה צביון מיוחד ל"רוח" ששררה ביחידה. התכונות וה"רוח" הללו שנתגבשו באיש הפלי"ם עשוהו לבעל יכולת מבצעית מעולה ורב-גוונת והם שעמדו לו בעבודת ההעפלה, במבצעי החבלה הימית ובפעולות ה"בשתיות" הרבות בהן נטל חלק בימי המאבק נגד השלטון הבריטי.

בסוף 1947 מנתה היחידה הימית 370 ימאים ולוחמים, ביניהם קרוב ל-80 חובלים. האסטרטגיה של העפלה והכוונה הכללית של מבצעה נקבעו על ידי המוסד לעלייה ב'. במערכת הגדולה והמסובכת שפעלה לקידום העפלה, היווה הפלי"ם את הזרוע הימית מבצעית שלה. את ייעודו זה, תפקיד השרת הימי של העפלה - ביצע הפלי"ם בשלמות. בכל¹ 65 הפלגות של ספינות המעפילים שהפליגו לארץ ישראל בין השנים 1945-48 ובהן למעלה מ-70,000 מעפילים היו מלווים של הפלי"ם והם מילאו את תפקידים בנחישות ובתושייה מול פגעי הטבע והתנכלויות אדם ולעתים תוך סיכון נפש. העלייה לספינות שלא נעשתה בנמלים, בוצעה ביעילות על ידי אנשי הפלי"ם. בארצות המוצא להפלגת הספינות, במיוחד באיטליה ובצרפת, מילאו אנשיו תפקידים מרכזיים בהכנת הספינות להפלגה ובניהול מחנות מעפילים ומחנות אספקה לספינות.

כאמור, הפלי"ם היה יותר מאשר שרת ימי של העפלה. הוא נקט יוזמה וביצע פעולות שנועדו להכשיל את גירוש המעפילים ולהפגין את ההתנגדות המוחלטת לאיסור העלייה:

- יחידת החבלה הימית, (ה"חוליה") של הפלי"ם פעלה באמצעים פשוטים, אך בהעזה ובתחבולות בלתי רגילות, שהביאו לתוצאות מפתיעות, טיבוע ספינות של המשטרה הבריטית שפעלו נגד ספינות מעפילים ופגיעות חמורות בכמה מאניות הגירוש.

¹. אוניה נוספת, 'בן הכט', אורגנה ע"י המפלגה הרביזיוניסטית.

- ההוראה שניתנה על ידי המוסד לעליה ב' ומטה הפלמ"ח להתנגד לגירוש המעפילים הייתה כללית ולמעשה השאירה את היוזמה, התכנון והארגון למלווים עצמם. המנהיגות שגילו המלווים יחד עם ראשי קבוצות המעפילים, התחכום והעזה שלהם הם שקבעו את עצמתה והיקפה של ההתנגדות לגירוש. הביטויים המעשיים של ההתנגדות היו שונים בכל ספינת מעפילים, בהתאם לתנאים ולנסיבות המיוחדות לכל אחד מהם. המשותף לכולן היה שהן הונחו על ידי העיקרון של שמירה מרבית על חיי אדם. בשום מקרה לא מנעה התנגדות מעפילים את גירושם מהארץ. ואמנם ראוי לציין שהיו ביישוב היהודי של אז ויכוחים על הערך ומידת התועלת שבהתנגדות. אין זה המקום להיכנס לבירור שאלה זו עכשיו. ברצוני רק להדגיש את התפקיד המוביל שהיה למלווים בעצם קיום ההתנגדות בקביעת דרכי פעולתה ובנחישות ביצועה.

- הפאן האקטיבי של מעורבות הפלי"ם בעליה ב' בא גם לידי ביטוי מובהק בהקמת "שורות המגינים" במחנות המעפילים בקפריסין. היוזמה להקמת "שורות המגינים" הייתה של המלווים שהגיעו עם המעפילים בספינות הגירוש הראשונות שנשלחו לקפריסין. היא נועדה לארגן ולהכשיר באופן פיזי ורעיוני מעפילים, במיוחד צעירים לקראת השתלבותם בשורות ה"הגנה" עם עלייתם ארצה. יזמה שהתפתחה לפעולה רבת היקף שהשפיעה לטובה על רוחם וכוח עמידתם של המעפילים במחנות קפריסין, לבד כמובן מהסיוע המוקדם שצה"ל קיבל בהכשרתו של כוח רזרבי לשורותיו.

הדוגמאות שהבאתי לפניכם על הפעילות המגוונת של הפלי"ם מדגימים היטב שיחידה זו לא רק הייתה שרת ימי של ההעפלה כי היא הייתה גם מוביל במאבק האקטיבי נגד האיסורים שהטילו הבריטים על העלייה לארץ. בשני תחומי פעילות אלו רשמו אנשי הפלי"ם דף של מאבק גבורה, סיכון נפש, נחישות והתמדה ראויים לציון. שיחק מזלם של אנשי הפלי"ם שהם נקלעו לתפקידם בצומת היסטורית רבת משמעות לעם היהודי. ניתנה להם ההזדמנות היחידה במינה להשתתף במאבק לגאולתם של רבבות יהודים מגיא ההריגה של אירופה שלאחר מלחמת העולם השנייה ובכך תרמו תרומה ייחודית ליצירת התנאים להכרת העולם בצורך שבהקמת מדינת ישראל. תרומה זו היא לא רק מקור לגאווה אישית. דומני, שבפועלם זה הם קבעו את מקומם המכובד בכותל המזרח של סוללי הדרך לתקומת מדינת ישראל.

לסיום ברצוני להדגיש למי שאינו מודע לכך שהפלי"ם לא היה בן יחיד בזירה זו. במאבק ההעפלה היו שותפים מלאים גורמים רבים: מטה 'המוסד לעליה ב' ושליחיו בארצות השונות, המרכז לגולה, ארגון "הבריחה", אנשי "החבורה" יוצאי הצבא הבריטי, הגדעונים, המתנדבים מארצות הברית, יהודים ולא-יהודים בארצות המוצא שהזדהו עם מפעל זה והתנדבו לסייע לו, ועוד. אולם בראש וראשונה יש לציין את רבבות המעפילים עצמם שהם הגיבורים האמיתיים של האפוס הזה. לולא רצונם העז לעלות ארצה והסיכונים שהם לקחו על עצמם במסע זה מפעל ההעפלה לא יכול היה להתקיים. כל השקפה שמניחה שמפעל ההעפלה הוא מוצר של מדיניות ציונית בלבד או בעיקר אין לה לדעתי כל אחיזה במציאות ההיסטורית.

סקירה זו על הפלי"ם מסתיימת בפרוץ מלחמת העצמאות ואינה מתייחסת כלל להערכת התרומה של הפלי"ם להקמת חיל הים ומבצעיו במלחמה זו. מי שמעוניין בסוגיה זו יוכל לקרוא על כך בספרי: "מבצעי חיל הים במלחמת הקוממיות".